

Paul Moxnes:

Psykologi og økonomi. – Hva skjuler seg bak regnskapstallene?

Oslo: Forlaget Paul Moxnes, 1995. 292 sider.

I 1984, på terskelen til det store «frisleppet» i kredittmarkedene, fikk Paul Moxnes i oppgave å gjennomføre en organisasjonspsykologisk studie av norske sparebanker. Oppdragsgiveren var Sparebankforeningen, som i takt med datidens trender hadde satt seg fore å få utviklet en ny og mer konkurranseorientert kultur i sparebankene. Moxnes deltok på flere av foreningens treningskurs for bankledere, og han gjennomførte en meget omfattende spørreskjemaundersøkelse blant de ansatte i sparebankene. Umiddelbart før den norske finansnæringens vekst og fall fikk Moxnes dermed tilgang til resultater som han i ettertid har kunnet bruke for å gi en psykologisk forklaring på den omfattende krisen norsk bankvesen gikk inn i på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-årene.

Hvem henvender boken *Psykologi og økonomi* seg til? Moxnes' teorier er hentet fra psykologien, imidlertid har boken et tema som mest vil interessere økonomer og økonomihistorikere. I tillegg trekker boken veksler på kvantitative metoder som mange samfunnsforskere nok har vært i kontakt med, men som svært få egentlig føler seg helt fortrolig med. Disse forholdene gjør boken til et dristig prosjekt. I første rekke rent faglig, ved at psykologiprofessor Moxnes beveger seg inn på fagteiger som tradisjonelt har vært dyrket av forskere med annen bakgrunn. Men boken får heller ingen klart definert lesergruppe. *Psykologi og økonomi* risikerer å bli oppfattet som fremmed og kanskje mindre relevant for andre enn dem som er spesielt interessert i «psykonomi», som Moxnes selv kaller sitt forsøk på å forklare økonomiske resultater ved psykologiske faktorer.

I et lite sukk mot slutten av boken gir da også Moxnes uttrykk for at han tviler på om boken kommer til å bli lest av representanter for «hardere fag». Men det er den blitt. Hvor glad Moxnes blir for den følgende

opplysningen, vet jeg ikke; men denne anmeldelsen er faktisk skrevet av en sosialøkonom med forskningserfaring fra moderne økonomisk historie, som ikke har særlig kunnskap om selv elementære psykologiske teorier. Med dette utgangspunktet vil jeg naturligvis ikke kunne gi noen fagintern vurdering av Moxnes' teorigrunnlag. Derimot vil jeg, ved siden av å presentere hovedtrekkene av bokens drøftelser og konklusjoner, forsøke å plassere Moxnes' analyse i et noe bredere samfunnsvitenskapelig terreng. Spesielt vil jeg være interessert i om Moxnes' utgangspunkt gir forklaringer som utfyller det bildet som hittil er tegnet av bankenes utvikling i perioden, eller om psykologens faglige ståsted gir en kvalitativt annen forståelse enn man ville fått – og delvis allerede har fått – fra undersøkelser med et annet faglig utgangspunkt.

*

I *Psykologi og økonomi* presenteres først en kvalitativ undersøkelse av bankkulturen, der inntrykkene fra Sparebankforeningens ledelsestreningskurs står i sentrum. I denne delen tegnes et bilde av psykologiske og kulturelle forhold som særpreget bankvesenet. Det fantes, ifølge Moxnes, en «avhengighetskultur» i det norske bankvesen, en kultur som ga store og negative økonomiske konsekvenser for bankene og samfunnet da kredittmarkedene ble deregulert.

Hva slags kultur er egentlig denne avhengighetskulturen? Tre stikkord går igjen fra Moxnes' deltagende studier på bankseminarene: bremsekultur, ledertap og kjærlighetssavn. Bankfolkene var preget av passivitet, de hadde en lav toleranse for usikkerhet, og de vegret seg mot forsøk på forandring og eksperimentering. De som på kursgruppene forsøkte å ta styringen og aktivisere gruppen, ble aktivt mobbet og motarbeidet; de ble ofre for «kulturens dulgte terror» og led sosiale nederlag. «Dette er maktkampens metoder i bremsekulturen», skriver Moxnes. «Lederskap gjøres automatisk til ledertap» (s. 56). Og det trekk ved bankkulturen Moxnes selv opplevde som sterkeste pregende under seminaret, var kjærlighetsløshet og manglende kjærlighetsevne – bankkulturen var en kald kultur, uten evne til omsorg.

Moxnes legger meget stor vekt på betydningen av denne kulturen når han skal forklare hvordan krisen i bankvesenet kunne bli så dyp. Det er den som forklarer at banklederne kunne marsjere i samlet flokk mot stupet. «Når bremsene løsnes i bremsekulturen, er saueflokkmentaliteten et nærliggende alternativ. Når man ikke lenger kan stå stille, blir det

fristende å søke tilflukt i flokken» (s. 127). Kritikk mot side- eller overordnede kom heller ikke frem, i bankkulturen ville ingen risikere opposisjon, uvennskap og konflikter.

Det er i redegjørelsen for denne kulturens genese at ikke-psykologer vil føle seg mest fremmed overfor Moxnes' forklaringer. Det er individuelle psykologiske forklaringer han leter etter; avhengighetskulturen forklares med at bankene er befolket av personer med en bestemt (avhengig) personlighetstype. I psykologiske termer forklarer Moxnes at dette er mennesker med «oral-erotisk personlighetsfiksering», hvilket vil si at de enten har opplevd et ekstremt savn eller overdreven tilfredsstillelse i livets første 18 måneder (s. 60). Bankfolks roller og relasjoner, deres forhold til kundegrupper, deres sosiale, kulturelle og økonomiske situering, trekkes ikke inn. Bankkulturen er med andre ord ikke skapt i bankene, men i vuggene og på barnerommene. Dette gir et svært reduksjonistisk kulturbegrep, som skiller Moxnes' kulturforståelse radikalt fra den man finner i for eksempel sosiologi og antropologi.

Påvirkning gjennom sosialisering eller institusjonalisering får følgende ingen plass av betydning i forklaringen på hvordan en bankmanns egen-skaper og karaktertrekk utvikles. Derfor overrasker det litt når Moxnes forteller om hvordan han selv ble påvirket av stemningen på banklederseminarene. I noen svært interessante passasjer forklarer han hvordan han fikk problemer med å opprettholde et subjekt/objektskille i sin deltagende observasjon. Bankkulturen forsterket enkelte av hans personlighetstrekk, «jeg [fikk] kontakt med det kjærlighetsløse i meg selv», skriver Moxnes. Dette skapte en usikkerhet på om det egentlig var bankkulturen eller seg selv han studerte. I en parentes legger han imidlertid til følgende: «Varer det for lenge, og jeg blir i kulturen, så blir det til slutt også 'meg' – min 'personlighet'.»

Jeg forstår dette slik at Moxnes tror at han selv og andre vil kunne bli som de oral-erotisk fikserte typene hvis de oppholder seg sammen med disse lenge nok. Men i så fall blir dybdepsykologien utilstrekkelig og dermed mindre interessant, og det ville vært naturlig at fremstillingen hadde lagt vekt på å analysere mekanismer som preger og former individer som kommer inn i bankkulturen, dvs. mekanismer på det institusjonelle nivå. Moxnes' bok synes imidlertid ikke å være informert av arbeider som drøfter dette systematisk. Særlig på dette punkt fremtrer boken som påfallende teoretisk ensidig for en ikke-psykolog.

Hvis man likevel aksepterer Moxnes' psykologi, blir det springende punktet å forklare hvorfor de feilstimulerte barna havnet nettopp i bank-

vesenet som voksne. Og poenget er at banker tilsynelatende var trygge og solide, derfor søkte de usikre, avhengige typene seg til bank:

«Når banker ti-år etter ti-år hadde levd i et strengt regulert miljø, etter rigide regler, med stabilitet som fremste kjennetegn – da virket det selvsagt inn på hvem som søkte seg til bank. Bankenes kultur ble preget av det regulerte markedets kjennetegn både når det gjaldt hvem de rekrutterte og hva deres interne politikk og kultur skulle være. Den grå, livløse stabilitet ble bankenes kjennetegn» (s. 129).

Jeg finner imidlertid ikke denne forklaringen helt overbevisende. De fleste større næringer hadde opplevd en stor grad av stabilitet og regularitet i etterkrigstiden frem til inngangen til 1980-årene. Selv om bankvesenet var strengere regulert enn mange andre næringer, er det vanskelig å se at det kan ha budt på en iøynefallende større grad av trygghet enn det funksjonærstabene i andre deler av privat og særlig offentlig forvaltning nøt godt av. Og hvis vi hever blikket og ser på utviklingen i andre lands bankvirksomhet det siste tiåret, ser vi at bankkrisen var et internasjonalt fenomen, selv om Skandinavia og Norge ble hardest rammet. Er det da slik at de oral-erotisk fikserte typene hadde inntatt banker over hele verden, eller er den psykologiske forklaringen reservert for den *norske* bankkrisen?

Som det fremgår av dette, er jeg usikker på hva Moxnes greier å tilføre forståelsen av bankkrisen med sine forklaringer på hvordan avhengighetskulturen har oppstått. Bokens teoretiske grunnlag har et internt preg. Resultatene av analysen er lite generaliserbare, forutsetningene er sterke og slutningsrekken lang. Her må man ta i betraktning at påpekningen av en slags «sauflokkmentalitet» i bankledernes atferd på 1980-tallet slett ikke er ny. Og denne kan gis en rekke mindre sofistikerte forklaringer enn Moxnes'. Med utgangspunkt i institusjonell teori kan det for eksempel hevdes at bankene fulgte visse rutiner som var innarbeidet i tidligere perioder. I det regulerte marked kunne bankene fritt velge de beste kundene, og volumvekst var langt på vei ensbetydende med økt inntjening. En slik vekststrategi var imidlertid ikke overlevelsedyktig i en fri konkurranse. Fra et økonomisk synspunkt kan man hevde at den enkelte bankleder hadde mer å tape ved å være «fornuftig» og følge en restriktiv linje i sine utlån, enn ved å være med på racet mot nye markedsandeler. Det siste ga en forutsigbar kortsiktig gevinst i form av intern status og mulig avansement; det første ville sannsynligvis formidle et inntrykk av treghet og manglende konkurranseorientering. Og skulle det gå galt, ville han være i samme båt som alle andre.

Så langt den generelle beskrivelsen av bankkulturen. Andre del av boken drøfter opplegget til og resultatene fra Moxnes' kvantitative undersøkelse av sammenhenger mellom økonomiske prestasjoner og en rekke organisatoriske og psykologiske faktorer i de enkelte banker og bankfilialer. De innkomne spørreskjemaene har blitt sortert etter respondentenes arbeidsplass, og opplysningene om ansvarsforhold, belønning, følelsen av trygghet og trivsel osv. er blitt sammenholdt med utviklingen i økonomiske resultater i årene frem til 1989.

Tross store forskjeller i bankenes regnskapspraksis finner Moxnes en rekke signifikante sammenhenger mellom psykologiske og økonomiske størrelser. Undersøkelsen viser blant annet at styring ovenfra, ikke delegering, økonomisk sett var det beste for sparebankene på åttitallet. Tilsvarende ga spesialisering i arbeidsoppgavene bedre resultat enn jobbrotasjon. Og det viste seg at faktoren «nytenkning» i organisasjonen slo svært dårlig ut i bankenes resultater; spesielt galt gikk det i de bankene som belønnet nytenkningen aktivt.

De statistiske resultatene blir betraktet i lys av konklusjonene fra bokens første del og litteratur om bankkrisen. Disse drøftelsene er etter min mening bokens mest interessante. Resultatet av de statistiske undersøkelsene vil kunne la seg utnytte også av forskere med et annet teoretisk utgangspunkt enn Moxnes'. Her vil det derfor være en del å hente for dem som senere skal studere bankkrisen, både de som måtte akseptere hans utlegninger av «avhengighetskulturen», og de som stiller seg mer avventende. Moxnes er riktignok meget konsekvent i oppfølgingen av de teoretiske konklusjonene fra den innledende delen og gir sterke presiseringer av sin forståelse av banknæringens psykologi. Men drøftelsene er meget eksplisitt gjennomført, og Moxnes utviser en utpreget intellektuell redelighet ved å peke på mulige svakheter og motsetninger i sitt statistiske materiale, svakheter som få lesere ville lagt merke til uten at forfatteren selv hadde gjort oppmerksom på dem. Mange forskere i samme situasjon ville utvilsomt latt seg friste til å nappe ut alle løse tråder for å kunne presentere tilsynelatende skarpe og motsetningsfrie konklusjoner.

Denne delen lider imidlertid under to åpenbare svakheter. For det første bruker Moxnes nokså mye plass på å redegjøre for opplegget for sin analyse og allmenne metodologiske problemer. Dette er gjort tilstrekkelig komplisert til at mange uten interesse for statistikk vil gi opp, men ikke tilstrekkelig presist til at personer som måtte ønske å få full klarhet i hvordan Moxnes egentlig har gått frem, blir gitt noen mulighet til å sette seg inn i dette.

Dernest ligger det et problem i bruken av basisdata fra 1984 for å «forklare» utviklingen i bankøkonomien ut dette tiåret. Bankene og kredittmarkedene gikk gjennom en omfattende strukturendring i dette tiåret, og dermed blir det mer enn normalt usikkert om det egentlig er de spesifiserte sammenhengene som måles. For å ta et eksempel: Vi vet at bankene i stor grad tok til seg yngre, ambisiøse økonomer fra midten av 1980-tallet, personer som agerte annerledes enn bankfolk med lang erfaring vanligvis gjorde. En hypotese som etterhvert står sterkt, er at det var de bankene som ga disse nyansatte et svært stort armslag, som opplevde den raskeste volumveksten med påfølgende store utlånstap. Videre er det grunn til å tro at denne og andre endringer internt i bankvesenet, kan være sterkt korrelert med variabler som delegering og aktiv belønning. Skulle dette være tilfelle, vil direkte fortolkninger av hvordan delegering og belønning fører til tap, enten forklaringen er av psykologisk, økonomisk eller annen art, treffe galt.

Men det generelle poenget er altså at forklaringskraften i Moxnes' undersøkelser svekkes av de omfattende endringene som fant sted i bankverdenen etter at spørreundersøkelsen ble gjennomført. Dette har naturligvis ikke Moxnes kunnet unngått, men det ville være ønskelig og naturlig om han i større grad hadde diskutert *hvordan* utviklingen i banknæringen etter 1984 kan ha påvirket undersøkelsens validitet. Men da ville psykologien vært utilstrekkelig, og det ville vært påkrevd også å undersøke økonomiske og sosiologiske faktorer som preget bankvesenet i disse årene.

*

Mot slutten av boken oppfordrer Moxnes psykologkolleger til ikke å være tilbakeholdne med å kaste sine hypoteser frem også ut over sin egen fagkrets. Men risikoen er, skriver han, at man ved for eksempel å formulere sammenhenger mellom «bankfolks nesten glemte barndom og bankkriser i de fleste land», kan bli oppfattet som «stereotypien på den gale psykolog» (s. 255).

Jeg synes imidlertid ikke at Moxnes på noen måte fremstår som gal, han skriver godt og resonnerer klart og konsistent. Når Moxnes' bok for mange likevel vil fremstå som svært kuriøs, må dette gis en ikke-psykologisk forklaring: Forfatteren har en meget smal faglig orientering, det kan virke som han er lite belest utenfor sitt eget fagområde. Det kan godt være at en sterkt individualiserende psykologi kan ha noe å tilføre for å forklare komplekse samfunnsmessige forhold. Men dette bør skje i dialog med

innsikter fra andre fag; i dette tilfellet ville det vært naturlig i utstrakt grad å sette de psykologiske forklaringene opp mot innsikter fra sosiologi og økonomi. Så lenge dette ikke gjøres, må de psykologiske forklaringene presses svært hardt, så hardt at de nærmest fremstår som karikaturer.

Resultatene fra de empiriske undersøkelsene i boken vil vekke interesse hos mange. Moxnes' studier fra banklederseminarene vil også kunne inngå som et viktig element i en mer utfyllende beskrivelse av 1980-tallets bankkultur. I dette ligger bokens kvaliteter. Men jeg synes ikke *Psykologi og økonomi* lykkes nevneverdig i å gi en bedre forståelse av årsakene til krisen i norsk bankvesen. Heller ikke tror jeg boken er egnet til å overbevise utenforstående om at psykologisk teori bør gis større plass enn hittil når omfattende samfunnsproblemer skal analyseres.

Einar Lie

Erling Eide:

Kriminaløkonomi

Stavanger: Rogaland Mediesenter, 1994. 157 sider

I internasjonal samfunnsvitenskap har en retning som kalles *økonomisk imperialisme* fått økt innflytelse de siste 20 årene. I begrepet ligger at sosialøkonomiens allmenne likevektsteori anvendes for å forstå fenomener som vanligvis knyttes til andre samfunnsfag, så som historie, statsvitenskap og sosiologi. Internasjonalt har økonomer som Anthony Downs, Gary Becker og James Buchanan vært sentrale skikkelser. I Norge har ikke økonomene vist tilsvarende interesse for ikke-økonomiske spørsmål. Riktignok har teorien om rasjonelle valg fått klart økende innflytelse særlig i statsvitenskapen, men dette har skjedd først og fremst ved at statsvitene har adoptert deler av det nyklassiske begrepsapparatet.

Derfor var det en interessant utgivelse som kom på Rogaland Mediesenter i 1994, hvor økonomen Erling Eide studerer kriminalitet og kriminell adferd på bakgrunn av teorien om rasjonelle valg. Mer spesifikt må det nok sies at boken er et *teoretisk* forsvar for at dette er en anvendelig teori, siden den empiriske testingen er svært begrenset.

Med teorien om rasjonelle valg som bakgrunn ledes man til å argumentere for at *allmennprevensjonen* er straffens formål og virkning. I dette ligger det at vi avstår fra kriminelle handlinger på grunn av en trussel om sanksjoner. Sjansen for å begå kriminelle handlinger vil følgelig variere med *sjansen for å bli avslørt og straffens strenghet*. Dette er den enkle modellen som ble brukt av Gary Becker i *Crime and Punishment. An Economic Approach* fra 1968. Eide henter tydelig inspirasjon fra denne